

Czyściec Michała Kondrata wobec współczesnej nauki Kościoła a popkulturowy zwrot w dogmatyce katolickiej

Daria Mazur <https://orcid.org/0000-0003-1096-6338>

Wydział Nauk o Kulturze

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

e-mail: daria@ukw.edu.pl

Abstract

Czyściec by Michał Kondrat in the Light of Contemporary Teaching of the Church and the Pop-Cultural Turn in the Catholic Dogma

This article presents an attempt at an analysis of the fictionalised documentary *Czyściec* by Michał Kondrat (2020) in the context of the contemporary teaching of the Church and postulate of a pop-cultural turn in Catholic theology, formulated by Józef Majewski. Directing strategies, topoi, and graphic metaphors from this hybrid film – the script of which refers to Stefania Horak's mystical experiences – are interpreted in the context of a long tradition of reflections on the topic of purgatory and the key principles of the post-conciliar teachings of the Catholic Church on this subject. These analyses and interpretations enable consideration of whether the said film aims at refreshing the forms of expression of purgatory-related topics. They also let the reader explore whether the mass-culture elements included in the film can help the viewer become more spiritually mature and whether they deepen the eschatological reflection.

Keywords: purgatory, contemporary teaching of the Catholic Church, pop-cultural turn in Catholic dogma, Polish cinema, mass culture

Słowa kluczowe: czyściec, współczesna nauka Kościoła katolickiego, popkulturowy zwrot w dogmatyzmie, polskie kino, kultura masowa

Mauro Gagliardi twierdzi:

Nie ma potrzeby udowadniać, że *czyściec* jest dzisiaj jednym z tematów *off-limits*: ani w konfesjonale, ani z ambony już się o nim niemal nie mówi. Konsekwencje dziesięcioleci milczenia (jeśli nie szyderstwa) widać choćby w tym, że coraz bardziej zmniejsza się ilość intencji mszalnych: jeśli *czyściec* znika z horyzontu wiary ludzi wierzących, to dlaczego mieliby oni

inwestować pieniądze, żeby „wyciągnąć” dusze swoich bliskich z „miejsca”, które nie istnieje? Obecnie czyściec to wyspa, której nie ma – jakby Nibylandia¹.

Wobec nikłej obecności tej problematyki w katolickiej teologii i praktyce pastoralnej intriguje przywołanie jej w fabularyzowanym dokumencie Michała Kondrata *Czyściec*². Reżyser zaznacza, że stanowi on „rodzaj przewodnika”, który w uporządkowany, wiarygodny sposób przybliży zawartą w dogmacie odpowiedź na pytanie o to, co po śmierci³. Kondrat deklaruje też założone cele: ma on wpłynąć na widza, by przewartościował swe życie, uwzględniając jego konsekwencje po śmierci, oraz zachęcić do modlitwy za dusze zmarłych⁴. Jako wizja autorska – w stylistyce i poetyce produkcji tego reżysera dokument *Jak pokonać szatana* (2013), dokumenty fabularyzowane *Dwie korony* (2017) i *Miłość i miłosierdzie* (2019) – a nie wyraz stanowiska Kościoła, *Czyściec* stanowi próbę wiązania języka teologii z popularnokulturowym obrazowaniem oraz inkulturacji treści dogmatycznych we współczesnym społeczeństwie, co wpisuje go w kontekst koncepcji popkulturowego zwrotu w dogmatyce⁵. Poniższe analizy, dla których punktem odniesienia jest współczesna nauka o czyścicu, nie prowadzą do kwestionowania wspomnianej zasadnej teorii, odsłaniają one natomiast, w jakim stopniu użyte w *Czyścicu* strategie i obrazowanie mogą wpływać na sam przekaz⁶.

Popkulturowy zwrot w dogmatyce

Józef Majewski i Marta Kokoszyńska przekonują: „języki kultury popularnej dojrzały do tego, by nazywać i przekazywać wielkie tajemnice wiary, którym chrześcijaństwo nadało postać dogmatów, czy to w sensie szerszym, czy ścisłym”⁷. Autorzy ci, uwzględniając, że były one formułowane w odmiennych warunkach kulturowych, a obecne zmiany w komunikowaniu nie przystają do nich, zaznaczają, iż bez ich

¹ M. Gagliardi, *Przedmowa*, [w:] M. Stanzione, *Czyściec w wizjach mistycznych*, przeł. J. Partyka, Kraków 2015, s. 10.

² *Czyściec* (2020), reż., scen. M. Kondrat. Zob. <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1254791> [dostęp: 20.03.2021].

³ Zob. <https://e-civitas.pl/pl/kultura/nasz-film-powstal-jako-rodzaj-przewodnika-michal-kondrat-o-filmie-czysciec>; <https://www.tvp.info/50599253/michal-kondrat-w-tvp-info-czysciec-istnieje-ale-jest-stanem-duszy-a-nie-miejscem>; <https://pl.aleteia.org/2020/10/24/modlitwa-najwazniejsze-co-mozemy-zrobic-dla-dusz-michal-kondrat-o-filmie-czysciec/> [dostęp: 20.03.2021].

⁴ Zob. <https://siodma9.pl/wiadomosci/item/4739-michal-kondrat-zachowanie-na-ziemi-wplywa-na-to-co-sie-bedzie-dzialo-po-naszej-smierci> [dostęp: 20.03.2021].

⁵ Zob. J. Majewski, M. Kokoszyńska, *Religia, media, popkultura*, Warszawa 2020, s. 171–187; J. Majewski, *Popkulturowy zwrot w rozwoju dogmatów?*, „Studia Theologica Varsaviensia UKSW” 2019, nr 1, s. 29–48; S.C. Napiórkowski, *Jak uprawiać teologię?*, Wrocław 1994, s. 39–42; A.M. Greeley, *God in Popular Culture*, Chicago 1988, s. 9; A.M. Greeley, *The Catholic Imagination*, Berkeley–Los Angeles–London 2000; *Religion and Popular Culture in America*, B.D. Forbes, J.H. Mahan (red.), Berkeley–Los Angeles–London 2005; Z. Kijas, *Rozwój dogmatów i jego kryteria*, [w:] *Teologia fundamentalna*, T. Dzidek et al. (red.), t. 5, Kraków 2006, s. 72–87.

⁶ Por. J. Majewski, M. Kokoszyńska, *op. cit.*, s. 182.

⁷ *Ibidem*, s. 174–175.

przełożenia na „»nowy« język, język popkultury, ich prawda może nie zostać przyjęta ze zrozumieniem przez adresatów”⁸. Postulat odświeżenia, transformacji języka teologii na podstawie środków popkulturowych ufundowany jest na kilku założeniach, obejmujących kwestie kulturowe, językowe, teologiczne i dogmatyczne. Należą do nich wszechobecność kultury popularnej, w której zanurzeni są również współcześni katolicy, oraz pojmowanie jej jako *locus theologicus*, zgodnie z założeniem, że miejsca te jawią się jako „nierówne”⁹. Poza tym chodzi o dogmatyczną nieuchwytność niezgłębionej tajemnicy Boga, której nie potrafi wyrazić żaden język, nawet biblijny, a także założenie, że nazwanie owej tajemnicy wymaga różnych języków, adekwatnie do rozmaitych kultur¹⁰. Ważną rolę w owej teorii odgrywa jednak zastrzeżenie, by oczyszczać język z tego, co „niedoskonałe”¹¹, unikając nieadekwatnej wypowiedzi wobec tajemnicy wiary. Nie należy jej zasłaniać ani dążyć do łatwego jej wyrażenia, ważne jest też potwierdzanie jej postawą ewangelizatora¹². Przyjmując, że narracje popkulturowe mogą służyć teologii, warto rozważyć istotę przekazu wobec sposobu jej wyrażania w *Czyśćcu*¹³. Analiza jego strategii narracyjno-obrazowych pozwala określić ich funkcje i scharakteryzować czynniki, które wpłynęły na eksponowanie lub pominięcie w niej elementów współczesnej nauki o czyśćcu¹⁴. Interpretacja kategorii i metafor, mających moderować religijną aktywność wyobrażeniową widza, pomaga ocenić, czy film służy odnowie form wyrazu treści dogmatycznych, czy przez struktury popkulturowe przybliża je, czy też wpływa na modyfikowanie tożsamości doktryny¹⁵.

Nauczanie Kościoła o czyśćcu

Współczesna nauka Kościoła o czyśćcu, oparta na dowodzie z Tradycji chrześcijańskiej i liturgii z praktyką modlitwy za zmarłych, kształtowała się przez wieki, sięga epoki patrystycznej¹⁶. Próbę nazwania stanu pośredniego – trwania duszy między

⁸ *Ibidem*, s. 178.

⁹ *Ibidem*, s. 167. Zob. też: *ibidem*, s. 166–167, 169–170, 183; J. Majewski, P. Cybulska, *Narodziny pop religii. Religia w dobie kultury popularnej*, „Sensus Historiae” 2017, nr 3, s. 142–145; *Religijność w dobie popkultury*, T. Chachulski, J. Snopek, M. Ślusarska (red.), Warszawa 2014.

¹⁰ Zob. *ibidem*, s. 168, 183–184.

¹¹ *Ibidem*, s. 183.

¹² Zob. *ibidem*, s. 184.

¹³ Por. *ibidem*, s. 182.

¹⁴ Zob. Z. Danielewicz, *Traktat o rzeczywistości ostatecznej*, [w:] *Dogmatyka*, E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski (red.), t. 6, Warszawa 2007, s. 289–549; J. Finkenzeller, *Eschatologia*, przeł. W. Szymona, Kraków 1995; R. Guardini, *O rzeczach ostatecznych. Chrześcijańska nauka o śmierci, oczyszczeniu po śmierci, zmartwychwstaniu, sądzie i wieczności*, przeł. T. Grodecki, Kraków 2004; W. Granat, *Czyściec*, [w:] *Katolicyzm A–Z*, Z. Pawlak (red.), Poznań 1982, s. 71–72.

¹⁵ Zob. J. Majewski, M. Kokoszyńska, *op. cit.*, s. 184. Por. B. Dziadzia, *Naznaczeni popkulturą. Media elektroniczne i przemiany prowincji*, Gdańsk 2014, s. 170. Artykuł niniejszy nie podejmuje zagadnienia recepcji filmu *Czyściec*, wymagającego odrębnych badań jego publiczności.

¹⁶ Zob. Z.J. Kijas, *Niebo, czyściec, piekło. W domu Ojca, dla kogo, w oddaleniu*, Kraków 2010, s. 297–325.

śmiercią a Sądem Ostatecznym – podjął Tertulian, używający pojęcia *refrigerium interim* na określenie jej biernego czekania do dnia zmartwychwstania¹⁷. Koncepcja czyśćca, jako miejsca oczyszczenia, będąca przedmiotem nauczania Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesa, powstała na podstawie filozofii greckiej i pogańskich wierzeniach, w których kary zsyłane przez bogów miały charakter pedagogiczny¹⁸. Wpływ na formułowanie się wyobrażeń eschatologicznych mieli Ojcowie Kościoła Wschodniego i Zachodniego (św. Cyprian, św. Ambroży, św. Hieronim, Hilary z Poitiers, Tertulian)¹⁹. Nie do przecenienia jest też wkład św. Augustyna, nazywanego „ojcem czyśćca” na Zachodzie²⁰. Nauczał on, że żyjący mogą przez ofiarę mszy św., modlitwę i jałmużnę nieść pomoc zmarłym; przyjmował istnienie ognia czyścicowego, a kary czyścicowe umiejscawiał między śmiercią indywidualną a sądem powszechnym, przy założeniu, że można im podlegać już w ziemskim życiu²¹. Święty Grzegorz Wielki poprzez *Dialogi* popularyzował naukę o czyścicu²². Głosił on możliwość odpokutowania wybranych grzechów po śmierci i niesienia pomocy zmarłym przez modlitwę, liturgię; z jego osobą wiąże się geneza mszy św. gregoriańskich²³.

Termin *purgatorium* – czyściec (od *purus* – czysty) pojawił się dość późno (po 1170 r.) i znaczył udoskonalenie, „przez które muszą przejść nawet niektórzy święci”²⁴, gdyż przyjmowano, że objęci nim dostąpią zbawienia. Pojęcie to nie miało ścisłej eksplikacji w Starym i Nowym Testamencie, choć Biblia zawiera aluzje do stanu duszy po śmierci²⁵. Kościół, w związku z dyskusjami wokół nauki o czyścicu, po próbie doktrynalnej wypowiedzi papieża Innocentego IV w 1254 roku, formułował ją następnie na soborach²⁶. Sobór Lyonński II pomijał w *Credo* kwestię ognia czyścicowego (sporną, obcą teologii Wschodu) i stosował pojęcie ekspiacyjnych kar czyścicowych²⁷. Definicję Benedykta XII mówiącą, że dusze, które nie mają „nic do odpokutowania po śmierci, doświadczają wiecznego szczęścia, a te które mają [...], oczyszczenia”²⁸, potwierdzono na soborze we Florencji w latach 1438–1445, usiłując uzgodnić stanowiska Kościołów wschodniego i zachodniego. Przyjęto czyściec jako stan po śmierci, Grecy odrzucili jednak istnienie ognia oczyszczającego

¹⁷ Zob. *ibidem*, s. 316–320.

¹⁸ Zob. T. Krzesik, *Problematyka czyśćca w polskim przepowiadaniu po Soborze Watykańskim II*, Kraków 2017, s. 20. Por. J. Le Goff, *Narodziny czyśćca*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 1997, s. 59–60.

¹⁹ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 316–321.

²⁰ Por. *ibidem*, s. 306.

²¹ Zob. *ibidem*, s. 299–310.

²² Zob. *ibidem*, s. 321–325.

²³ Zob. H. Bejda, *Msze święte gregoriańskie*, Kraków 2013.

²⁴ T. Krzesik, *op. cit.*, s. 22. Zob. *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność 2000 lat nadziei*, H. Witczyk (red.), Kielce 2000, s. 156; K. Strzelecka, *Czyściec*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz (red.), t. 3, Lublin 1985, s. 939–942.

²⁵ Z.J. Kijas pisze też o roli apokryfów. Zob. *idem*, *op. cit.*, s. 270–286, 293–296; por. A. Jankowski, *Eschatologia Nowego Testamentu*, Kraków 2007, s. 262–280.

²⁶ Jego list miał załagodzić spór arcybiskupa w Nikozji i greckich biskupów Cypru, m.in. na temat kar czyścicowych. Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 345.

²⁷ Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 38–39; I. Bokwa, *Eschatologia znaczy pełnia*, Sandomierz 2003, s. 32.

²⁸ T. Krzesik, *op. cit.*, s. 39.

i w dekrecie z 1439 roku użyto pojęcia „kary czyscower”, a nie czyścier²⁹. Zagadnienia te były też przedmiotem obrad Soboru Trydenckiego, który w *Dekrecie o czyścucu* (dogmat) potwierdził jego istnienie i wskazał, że „dusze w nim zatrzymane mogą być wspierane modlitwami wiernych, zwłaszcza miłą Bogu ofiarą ołtarza”³⁰. Bezwzględne odrzucenie stanu trzeciego przez protestantów wpłynęło zaś na podkreślanie wagi właściwego głoszenia nauki o czyścucu (praktyczne wskazania dla biskupów) i zachowywania jej przez wiernych³¹.

Orzeczenie to było podstawą nauczania Kościoła na wieki, jednak teologowie XX wieku przyczynili się do nowego wyrażania treści eschatologicznych (w tym związanych z czyścucem)³². Sobór Watykański II nie wydał oświadczenia na ten temat, ale Konstytucja *Lumen gentium* akcentowała pielgrzymi i eschatologiczny sens Kościoła w powiązaniu z tajemnicą świętych obcowania oraz praktyką modlitwy za zmarłych³³. Paweł VI, reformując powodujące nieporozumienia i nadużycia praktyki odpustów, pisał w *Indulgentiarum doctrina* o „więzi miłości i wymianie dóbr duchowych”³⁴ i czyścucu jako stanie oczyszczenia. Dokument Sekretariatu dla Niewierzących z 1967 roku mówił o modlitwie chrześcijan za dusze zmarłych w związku z warunkami puryfikacji³⁵. *List w sprawie niektórych zagadnień związanych z eschatologią* z 1979 roku, poza rozróżnieniem kar dla potępionych i możliwego oczyszczenia wybranych, zawierał też ostrzeżenia zarówno przed zbyt fantazyjnymi, dowolnymi wyobrażeniami życia po śmierci, które mogą zacierać jego sens, jak i przed ich łagodzeniem³⁶. Akcentowano w nim, że chrześcijanin powinien wierzyć w ciągłość „między obecnym życiem w Chrystusie i życiem przyszłym”³⁷ oraz rozumieć różnicę między nimi.

Katechizm Kościoła katolickiego, przywołując Tradycję mówiącą o ogniu oczyszczającym, naucza, że niektóre winy mogą być odpuszczone w życiu przyszłym³⁸. Kładzie nacisk na rolę modlitwy za zmarłych i ofiary eucharystycznej, by po oczyszczeniu mogli oni „dojść do uszczęśliwiającej wizji Boga. Kościół zaleca także jałmużnę, odpusty i dzieła pokutne za zmarłych”³⁹, przez co następuje wzajemne udzielanie dóbr duchowych. Jan Paweł II nazwał tę modlitwę wyrazem *solidarności eklezjalnej*; wskazał konieczność całkowitego oczyszczenia, jako istotę nauki

²⁹ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 348–349.

³⁰ T.D. Łukaszuk, *Czyścier, czyli miłość oczyszczająca*, „Ateneum Kapłańskie” 1982, z. 2, s. 239.

³¹ Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 41.

³² M.in.: L. Boros, J. Ratzinger, G. Martelet, M. Kehl. Zob. J. Grzyb, *Wołanie z otchłani. Zjawienia dusz czyścicowych*, Warszawa 2005, s. 75–100.

³³ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 352–353.

³⁴ K.H. Szczurek, *Katolicka nauka o czyścucu i formy niesienia pomocy zmarłym*, Częstochowa 2007, s. 49. Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 43.

³⁵ Zob. Sekretariat dla Niewierzących, *Nadzieja, która mieszka w nas. Krótkie przedstawienie wiary katolickiej*, przeł. M. Bocheńska, [w:] *Wiara katolicka w dialogu*, Warszawa 1970, s. 49.

³⁶ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 355–356.

³⁷ *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, przeł. Z. Zimowski, J. Królikowski, Tarnów 1995, s. 131.

³⁸ Zob. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994, s. 1031.

³⁹ Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 357.

o czyścicu, podkreślając, że nie oznacza on „miejsca, lecz formę życia”⁴⁰. Papież Franciszek głosi, że modlitwa za zmarłych „przyczynia się też do skuteczności modlitwy zmarłych za nami”⁴¹. Teologia posoborowa uwzględnia czyściec, jako zagadnienie w dialogu ekumenicznym⁴². Wartość modlitwy za zmarłych obecna jest w tradycji prawosławnej i katolickiej. Niemieckojęzyczni teolodzy akcentują w nauce katolickiej spotkanie umierającego człowieka ze Stwórcą, jako kluczowe w opisie czyścica, równie ważny jest także aspekt oczyszczającej miłości; co pozwala wprowadzić personalistyczną perspektywę w jego pojmowaniu⁴³. W nauce posoborowej o czyścicu nastąpiło przesunięcie od jego lokalizacji ku pojęciu stanu oraz od definiowania jego czasowości do kategorii trwania, jako „nieustawanie istnienia”⁴⁴. W odniesieniu do kar i cierpień czyścowych podkreśla się: „Ogień rozumiany jako obraz doświadczenia, polegającego na uznaniu braków i popełnianego zła, toruje człowiekowi drogę do przejścia w rzeczywistość prawdziwej radości i światła”⁴⁵.

Czyściec – fabularyzowany dokument

Hybrydyczna forma *Czyścica* służyć ma oddaniu językiem filmowym treści doktrynalnych związanych z tytułową kategorią. Fikcjonalność wiąże się z wpleceniem wyróżników kina grozy; ikonografia i środki nawiązujące do jego stylistyki mają wyrażać niewypowiadalne⁴⁶. Scenariusz łączy zaś trzy zespoły elementów: zapis mistycznych doświadczeń Stefani (Fulli) Horak (cytaty z dzieła *Święta Pani*)⁴⁷; popularnonaukowy dyskurs na temat chrześcijańskiej koncepcji zaświatów i wybór fabularnych egzemplów z pozakadrowym komentarzem. Pierwsze dwa referują tytułową problematykę wprost, a scenki powinny kształtować postawy wiernych, jako wykład nauki moralnej Kościoła. Formuła związana z założoną przez reżysera

⁴⁰ Jan Paweł II, *Czyściec. Konieczne oczyszczenie na spotkanie z Bogiem* (Audiencja Generalna, 4.08.1999), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/ag_04081999.html [dostęp: 20.04.2021].

⁴¹ Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris Laetitia”*, https://www.niedziela.pl/download/adhortacja_amoris_laetitia.pdf [dostęp: 20.04.2021].

⁴² Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 67–68; E. Adamiak, *Communio Sanctorum. Zarys ekumenicznie zorientowanej dogmatycznej teologii świętych obcowania*, Poznań 2011, s. 304–313.

⁴³ Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 67–68.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 61.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 63.

⁴⁶ Charakteryzuje je konfrontacja rozumu z nadprzyrodzonym, niewytłumaczalnym; niesamowitość w życiu codziennym; specyficzna ikonografia. Irracjonalność ma wzbudzać w widzu strach, niepokój. Zob. J. Wojnicka, O. Katafiasz, *Horror, film grozy*, [w:] *eaedem, Słownik wiedzy o filmie*, Warszawa–Bielsko-Biała 2008, s. 378–385; A. Garbicz, *Grozy film*, [w:] *Encyklopedia kina*, T. Lubelski (red.), Kraków 2003, s. 375; K. Loska, *Horror*, [w:] *Encyklopedia kina, op. cit.*, s. 419–420.

⁴⁷ Zob. F. Horak, *Święta Pani*, Warszawa 1939. Książka miała wydania po drugiej wojnie światowej, także pod innymi tytułami (*O życiu pozagrobowym. Świętych obcowanie; O życiu pozagrobowym*), jako skracane przedruki naruszające jej integralność i prawa autorki. W 2020 r. wyszła w Wydawnictwie AA (Kraków) wraz z *Niewidzialni. Osobiste świadectwo 1938–1956* oprac. przez T. Horaka i została opublikowana przez Frondę (Warszawa) pt. *O życiu pozagrobowym. Spotkania z duszami czyścowymi*.

inkulturacją dogmatu wpływa na wymowę filmu⁴⁸. Utrwalanie nauczania kościelnego, w celu mobilizacji widza do modlitw za dusze czyścicowe, wymaga uwiarygodnienia obrazowanych treści, stąd rezygnacja z wyłącznie fabularnej formy⁴⁹. Służy temu też kompilacja komentarza narracyjnego (ma wywołać wrażenie obiektywnego, mimo światopoglądowego zaangażowania), dyskursu popularnonaukowego/para-popularnonaukowego (sugeruje racjonalną argumentację) z elementem fabularnym powiązany z postaciami historycznymi Stefanii Horak, ojca Pio, Stanisława Papczyńskiego – założyciela zakonu marianów (podkreśla wierność przekazu). Partie narracji pierwszoosobowej Horak – „przewodnika” po zaświatach – mają także akcentować autentyczność⁵⁰. *Czyściec* znamionuje praktyka tworzenia faktów oddziałujących na odbiorcę – na przykład wizje dusz nawiedzających postaci historyczne; technika gadających głów (wypowiedź zakonnika o mistycznych doświadczeniach ojca Pio) i dokumentalna rejestracja obiektów (sekwencja o Muzeum Dusz Czyścicowych w Rzymie)⁵¹. Myśl autorska i wywód decydują o porządku filmowych obrazów, a kompozycja opiera się na wyjściu od problemu po jego rozwiązaniu i odtwarzaniu drogi przebytej przez postać⁵². Stąd podwójnie kłamrowa budowa: w kontekście przemiany duchowej Horak – w początkowej sekwencji deklaruje ona niewiarę, a finał ukazuje jej modlitwę za dusze czyścicowe – i w kontekście ich losów – początkowy miniwykład na temat egzystencjalnego doświadczenia śmierci wobec końcowej sekwencji przejścia dusz czyścicowych ku Boskiej obecności.

Nauka o czyścicu a scenariusz

Nie podjęto zaś próby zaprezentowania poglądów opartych na zakwestionowaniu czyścica przez niewierzących czy innych chrześcijan. Film w żaden sposób nie podważa wiary w trzeci stan i nie stawia pytań o jego istnienie; zaciera się w nim sporność tej kwestii, która różniła i dzieli nadal chrześcijan różnych wyznań⁵³. Narracja koncentruje się na genezie i rozwoju katolickiej doktryny *purgatorium*. *Czyściec*, tak jak współcześni kaznodzieje czerpiący z przekazu św. Faustyny, akcentuje Boże miłosierdzie i sprawiedliwość w nawiązaniu do eschatologii⁵⁴. Scenariusz nie uwzględnia zaś innych koncepcji, na przykład czyścica jako odpowiedzi na wewnętrzną potrzebę człowieka, w związku z napięciem między „głębokim poczuciem sprawiedliwości i miłości”⁵⁵. Nie wyakcentowano w nim też istotnego wątku nauczania przed

⁴⁸ Zob. <https://e-civitas.pl/pl/kultura/nasz-film-powstal-jako-rodzaj-przewodnika-michal-kondrat-o-filmie-czysciec> [dostęp: 20.03.2021].

⁴⁹ Zob. *ibidem*.

⁵⁰ Gra ją Małgorzata Kożuchowska, zgodnie ze strategią korzystania z wizerunków znanych aktorów.

⁵¹ Zob. M. Szewczyk, *Muzeum Dusz Czyścicowych*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2011/Przewodnik-Katolicki-47-2011/Wiara-i-Kosciol/Muzeum-Dusz-Czyscicowych> [dostęp: 20.03.2021].

⁵² Zob. M. Przyłipiak, *Poetyka kina dokumentalnego*, Gdańsk 2000, s. 88.

⁵³ Zob. E. Adamiak, *op. cit.*, s. 304–313.

⁵⁴ Por. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 151.

⁵⁵ Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 329.

II Soborem Watykańskim i po nim, które w kontekście miłości Bożej wobec umierających czy nieodpokutowanych grzechów, kary i oczyszczenia podkreśla właśnie miłość jako zasadę czyśćca⁵⁶. Scenariusz nie rozwija więc dostatecznie motywu dojrzewania do spotkania z miłością Boga, które w wyniku niegodności człowieka rodzi w nim lęk i cierpienie, bo grzech obnaża go i objawia Boską wielkość⁵⁷. Oczyszczenie – konsekwencja braku dostatecznej miłości – ma wspomagać dojrzewanie do jej pełni; okazuje się „szczególnym stanem nabywania pełnej tożsamości chrześcijańskiej, która zorientowana jest na miłość”⁵⁸. Nie nawiązano w filmie do wiary, iż „potencjalnie wszyscy mogą się radować chwałą nieba”⁵⁹ – sąd i losy zmarłych są tylko w rękach Boga, a żywi okazywać im mogą modlitewną solidarność. Nie przybliżono też pojmowania czyśćca, jako opóźniającego spotkanie z Chrystusem w Dniu Sądu i budzącego odpowiedzialność za doczesność, które zrodziło się z teologicznej świadomości napięcia między teraźniejszością i wiecznością oraz opozycji raju i potępienia⁶⁰. Strategia gadających głów posłużyła zaś przywołaniu starotestamentowych źródeł (*2 Księga Machabejska*) chrześcijańskiej tradycji modlitwy za zmarłych i tylko wybranych etapów kształtowania się refleksji nad czyśćcem (Sobory Florencki i Trydencki), co dało skrótowe, bardzo syntetyczne omówienie rozwijającej się przez wieki nauki o nim; wiele kontekstów zostało więc pominiętych.

Rola epizodów

Fabularne epizody koncentrują się na roli żyjących wobec dusz czyśćcowych (sekwencje dotyczące śmierci i pogrzebu bliskich). Komentarz do sceny rozgrywającej się podczas żałobnej mszy mówi o szukającej wsparcia „duszy krążącej”⁶¹ pośród rozpaczających krewnych. Akcentuje się w nim, że udzielić go może obcy zamiast rodziny. Kościół nie precyzuje jednak kwestii sugerowanego przebywania duszy po śmierci wśród żyjących⁶². Modlitwa za zmarłych wiąże się z dogmatem *Communio sanctorum* – udziału we wspólnocie „wszystkich wiernych chrześcijan”⁶³; epizod nie

⁵⁶ T. Krzesik, *op. cit.*, s. 55.

⁵⁷ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 368–370, 389–390.

⁵⁸ Ibidem, s. 372. Zob. A. Skwierczyński, *Miłość oczyszczająca. Współczesna interpretacja katolickiej nauki o czyśćcu*, Warszawa 1992, s. 132–142.

⁵⁹ Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 342.

⁶⁰ Zob. *ibidem*, s. 342–344.

⁶¹ Cyt. według ścieżki dźwiękowej filmu. Zob. [http://newage.pingwin.waw.pl/dokumenty/FULLA%20HORAK%20%20ZASWIATY%20\(NIEBO.%20CZYSCCIEC%20I%20PIEKLO\)\(1\).pdf](http://newage.pingwin.waw.pl/dokumenty/FULLA%20HORAK%20%20ZASWIATY%20(NIEBO.%20CZYSCCIEC%20I%20PIEKLO)(1).pdf) [dostęp: 20.04.2021]; F. Horak, *O życiu pozagrobowym. Spotkania z duszami czyśćcowymi*, Warszawa 2020, s. 25.

⁶² *Katechizm Kościoła katolickiego* definiuje osobę ludzką jako jedność cielesno-duchową i głosi, że dusza, jako zasada duchowa w człowieku, nie ginie po oddzieleniu od ciała w chwili jego śmierci. Zob. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkk1-2-1.htm> [dostęp: 20.04.2021].

⁶³ Zob. *Świętych obcowanie*, https://www.teologia.pl/m_k/kkk1si08.htm#2 [dostęp: 20.04.2021]; E. Adamiak, *op. cit.*; Ch. Schönborn, *Królestwo Boże a Kościół niebiesko-ziemski. Kościół pielgrzymujący według „Lumen gentium”*, [w:] *idem, Przebóstwienie. Życie i śmierć*, przeł. W. Szymona, Poznań 2001, s. 55–81.

wyjaśnia jednak, iż stanowi to ich centralne powołanie. Inna scenka obrazuje zaniebdanie modlitwy za zmarłego ojca przez syna, pod wpływem jego żony. Jej postać jawi się jako uwodząca i obojętna religijnie materialistka, co wpisuje się w schematyczny wizerunek kusicielki, nie koresponduje jednak z nauką Kościoła na temat wolnej woli człowieka (mąż – katolik odpowiedzialny jest za swoje dobrowolne czyny)⁶⁴. Trzeci epizod zawiera wątek przebaczenia przez żonę zmarłemu mężowi przemocy fizycznej. Komentarz wskazuje, iż to konieczny warunek pomocy duszy czyścicowej; żal i nienawiść uniemożliwiają wsparcie, a w konsekwencji zbawienie zmarłego. Scenę pointuje kwestia nawiązująca do modlitwy *Ojciec nasz*: „Przebaczyć, aby zostało przebaczone”⁶⁵. Kontrowersje budzi jednak sankcjonowanie przemocy w rodzinie; nie została ona w jakikolwiek sposób napiętnowana w filmie, a chrześcijaństwo głosi poszanowanie życia ludzkiego, nie dopuszcza żadnego aktu agresji i naruszenia godności osoby⁶⁶. Papież Franciszek mówi o zjawisku agresji wobec kobiet, używając jednoznacznego określenia „haniebna przemoc”⁶⁷. Epizody te zostały więc skonstruowane w odwołaniu do czynników moralnych, potraktowanych jednak w sposób wybiórczy. Komentarz na temat presji konsumpcjonizmu i materializmu, wywieranej na człowieku przez cywilizację zachodnią i doprowadzającej go często do frustracji, depresji, jest wprowadzeniem do sceny samobójstwa młodego mężczyzny. Posłużyła ona przywołaniu fragmentu z książki Horak, mówiącego, iż dusza samobójcy musi odczekać w czyścicu wyznaczone przez Boga lata istnienia, których brak w wyniku czynu suicydalnego, a „dopiero po tym może oczyszczać się z grzechów nieodżałowanych”⁶⁸. Teza ta wprowadza czasowość w ujęciu trzeciego stanu, a współczesne nauczanie unika odniesień polegających na urzeczowieniu i traktuje go jako niewymierny w kategoriach fizycznych, historycznych⁶⁹.

Rola pierwowzoru literackiego

Odwołania w filmie do zapisków Horak stanowią praktykę wpisaną w głoszenie katolickiej nauki o życiu pozagrobowym. Należy jednak rozróżniać w przepowiadaniu nawiązania do osobistych objawień od oficjalnego nauczania Kościoła, a w *Czyścicu* granica ta jest zatarta⁷⁰. Błędne tytułowanie książki – *Piękna Pani* zamiast *Święta Pani* może świadczyć o nierzetelności w powoływaniu się na pierwowzór⁷¹. Filmowy

⁶⁴ Zob. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIII-1-1.htm#o10kkkIII-1-1> [dostęp: 20.04.2021].

⁶⁵ Cyt. według ścieżki dźwiękowej filmu. Zob. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIV-2.htm> [dostęp: 20.04.2021].

⁶⁶ Zob. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-2-2.htm> [dostęp: 20.04.2021].

⁶⁷ Zob. https://www.niedziela.pl/download/adhortacja_amoris_laetitia.pdf [dostęp: 20.04.2021].

⁶⁸ Cyt. według ścieżki dźwiękowej filmu. Por. [http://newage.pingwin.waw.pl/dokumenty/FULLA%20HORAK%20%20ZASWIATY%20\(NIEBO,%20CZYSCCIEC%20I%20PIEKLO\)\(1\).pdf](http://newage.pingwin.waw.pl/dokumenty/FULLA%20HORAK%20%20ZASWIATY%20(NIEBO,%20CZYSCCIEC%20I%20PIEKLO)(1).pdf) [dostęp: 20.04.2021]. Fragment pominięto w *O życiu pozagrobowym. Spotkania z duszami czyścicowymi*.

⁶⁹ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 402–405, 447–448; T. Krzesik, *op. cit.*, s. 61, 171.

⁷⁰ Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 169.

⁷¹ Zob. <https://www.filmweb.pl/film/Czy%20C5%9Bciec-2020-861643/descs> [dostęp: 20.04.2021]; <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1254791> [dostęp: 20.04.2021].

przeгляд świętych i mistyków mających wpływ na naukę o czyścicu wywodzi się z owego dzieła; podkreśla się, że ich dusze nawiedzały autorkę, przekazując wiedzę o zaświatach i mękach czyścicowych, czego śladem są zapiski⁷². Ma to sankcjonować ów przekaz i pozwala skoncentrować się bardziej na spektakularnych objawieniach niż na teologicznym wywodzie. W filmie nie wskazano na interesującą rolę kobiet w formowaniu nauki o czyścicu (choć wśród przywołanych autorytetów oprócz ojca Pio jest też św. Faustyna)⁷³. Reżyser *Czyścica* nie podjął również kwestii stosunku Kościoła do wspomnianej książki⁷⁴. Podkreśla się zaś, że prawowierne objawienia dusz czyścicowych muszą być zgodne z jego nauką, gdyż „nie przychodzą one same, czy na zawołanie, ale z woli Boga”⁷⁵. Akcentuje się także, że są ciche, skruszone, nie przynoszą tajnych informacji, nie wzbudzają strachu, a kontakt z nimi to pozytywne doznanie. Jednak obrazowanie kreujące aurę niesamowitości i napięcia zaprzecza tym uwarunkowaniom. Na przykład epizod, w którym istotną rolę odgrywa warstwa dźwiękowa – hałas łańcuchów skuwających towarzyszy objawiającej się ojcu Pio duszy nowicjusza wracającego do miejsca, w którym grzeszył. Element ten, mający oddziaływać na wyobraźnię widza, nasuwa skojarzenia penitencjarne, powiązane z błędnym odczytywaniem czyścica jako „stanu więzienia”⁷⁶. Scenka służy wskazaniu celu objawień – prośby o modlitwę i ostrzeżenia dotyczącego grzechów zatrzymujących duszę w czyścicu. Łączenie treści teologicznych i przekazu Horak z popkulturowym obrazowaniem generuje jednak sprzeczności, wynikające z nierespektowania nakazu, by przepowiadanie nie odwoływało się do snów lub wizji⁷⁷. Eksponowanie zaś tego rodzaju kontekstów jest przykładem charakterystycznej dla kultury masowej fascynacji zjawiskami paranormalnymi, sferą pozazmysłową, doświadczeniami związanymi ze śmiercią, a także banalizacji, tabloidyzacji, pojmowanej jako „skrócenie i spłylenie przekazu, podporządkowanie go logice emocji, a nie racji”⁷⁸.

⁷² Np. św. Andrzej Bobola, św. Jan Vianney, św. Joanna d’Arc, św. Jan Bosko, bł. Anna Katarzyna Emmerich, kardynał Désiré Joseph Mercier, św. Magdalena Zofia Borat. Zob. F. Horak, *O życiu pozagrobowym...*, *op. cit.*, s. 104–132.

⁷³ Zob. M. Stanzione, *Czyściec w wizjach mistycznych*, *op. cit.*, s. 140–149; J. Witko, *Czyściec. Wezwanie do modlitwy za zmarłych*, Kraków 2009, s. 35–46. Por. F. Kowalska, *Dzienniczek*, Warszawa 1993; I. Burchacka, *Ojciec Pio. Osobowość i posługa w relacjach współczesnych*, Warszawa 1986; A. Parente, *Ojciec Pio i dusze czyścicowe*, przeł. B. Winczyk-Sowa, Łódź 1999; M. Stanzione, *Ojciec Pio i dusze czyścicowe*, przeł. A. Zielińska, Kraków 2012.

⁷⁴ Dostępna jest wypowiedź siostrzeńca autorki, który stara się wyjaśnić, dlaczego urzędy kościelne nie zajęły się dotąd tą kwestią. Zob. MD, *Egzamin z cierpienia zdała celująco (Rozmowa z ks. Tomaszem Horakiem)*, <https://echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=17130&idd=11> [dostęp: 20.04.2021].

⁷⁵ Cyt. według ścieżki dźwiękowej filmu.

⁷⁶ Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 446.

⁷⁷ Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 162.

⁷⁸ J. Baczyński, *Lud jako wyrocznia i gawiedź*, „Więź” 2011, nr 11/12, s. 20.

Obrazowanie metaforyczne

Metaforyka *Czyśćca* inspirowana jest w dużej mierze symboliką *Świętej Pani*, zasadniczo zbieżną z zalecanymi w kaznodziejskim przepowiadaniu środkami perswazyj i etymologią⁷⁹. Ogień jako wyraz bożej sprawiedliwości i miłosierdzia, nakazujących oczyszczenie duszy z pozostałości zła, wywodzi się zaś z pism św. Faustyny⁸⁰. Niedostatecznie akcentuje się jednak w filmie jego metaforyczny charakter – a więc nie tortury, ale oświetlającego grzech i trawiącego przeszkodę, gdyż „toruje on człowiekowi drogę do przejścia w rzeczywistość prawdziwej radości i światła”⁸¹. Film utrwała wyobrażenia *purgatorium* jako miejsca odpokutowania kary za grzech, w mniejszym zaś stopniu jako stanu dojrzewania duchowego do miłości. Metaforyka spacjałna wypowiedzi Horak, podkreśla, że dusze trwają w czyścicu jak w poczekalni w oczekiwaniu, by móc „oczyścić się z grzechów nieodżałowanych”⁸². Przywołuje ona też termin „kruchta”, w której odjęto, co ziemskie, rozbrajając duszę, która nie może już nic zmienić. Nauka katolicka, powstrzymując się od precyzyjnej definicji natury stanu trzeciego, akcentuje jednak to, że człowiek sam skazuje się na czyściciec, nie pochodzi on z zewnątrz⁸³. Film eksponuje też cierpienie dusz tęskniących za Bogiem przez obraz fajerek – metafory kręgów czyścica (krąg błędzenia, głodu, męki i tęsknoty)⁸⁴. Ból nie jest jednak według Kościoła najważniejszym elementem, a tylko warunkiem oczyszczenia⁸⁵. Nie udało się więc wykreować na ekranie dynamicznej wizji czyścica procesu dojrzewania – nie miejsca, ale stanu⁸⁶. Poprzez kategorie spacjałne, operowanie dosłowną materialnością film utrwała wyobrażenia przestrzenne i oddala się od wyrażenia doświadczeń duchowych, nie uwzględnia, iż w XX wieku nastąpiło rewelatorskie w katolickiej teologii odejście od prób lokalizacji czyścica w zaświatach (z jego materialnymi atrybutami) ku ujęciu personalistycznemu⁸⁷.

Wzorce kina gatunkowego

Sprzeczności wynikają też ze stylistyczno-obrazowych nawiązań do filmów grozy. *Czyściciec* objawia tendencję kina gatunkowego do kumulowania charakterystycznych wątków i motywów (chiromancja, spirytyzm, zjawy z zaświatów, zjawiska

⁷⁹ Zob. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 113–136.

⁸⁰ Por. F. Kowalska, *op. cit.*

⁸¹ T. Krzesik, *op. cit.*, s. 63. Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 395–396, 398.

⁸² Cyt. według ścieżki dźwiękowej filmu. Spacjałna – kategoria literaturoznawcza związana z tzw. zwrotem przestrzennym (*spatial turn*) w badaniach.

⁸³ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 365–368, 446.

⁸⁴ Zob. F. Horak, *op. cit.*

⁸⁵ Zob. Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 447.

⁸⁶ Zob. *ibidem*, s. 400.

⁸⁷ Zob. *ibidem*, s. 263.

paranormalne, demonologia, okultyzm, miejsca nawiedzone)⁸⁸. Realizatorskie wysiłki, by to, co irracjonalne, nadprzyrodzone oddziaływało przez nastrój i sugestię wydarzeń, a nie pokazanie ich wprost, okazują się niekonsekwentne⁸⁹. Ponure wizje, mające budzić napięcie, zbliżają film do przerysowania i mimowolnej parodii. Zawiera on mniej lub bardziej świadome nawiązania do estetyki opowieści o duchach i horrorów w stylu retro⁹⁰. Przykładem może być sekwencja, w której postaci wyobrażające dusze czyścicowe wykreowano jak figury zombie (charakteryzacja podkreśla biel twarzy zmarłych, patyna – archaiczność kostiumów, a choreografię oparto na posuwistym ruchu)⁹¹. Obrazowanie horroru oddziałuje na sferę emocjonalną widza przez czynnik zmysłowy, cielesny. *Czyściciec*, nie respektując zalecanej „dereizacji dyskursu”⁹² o zaświatach, oddala się od próby wyrażenia sfery duchowej. Stylistyka gatunkowa, w której przedstawiono zmarłych, łączy się też z lękiem; śmierć zaś, jak naucza Kościół, powinna być ukazywana jako „zwyczajna w rzeczywistości życia wiary”⁹³. Sekwencja nawiązująca do filmowych wizji trupów wychodzących z krypt niezamierzenie zbliża tę produkcję do mockumentu⁹⁴.

Propedeutyczność *Czyścica*

Czyściciec eksponuje propedeutyczną tezę – dusze czyścicowe, „gdyby mogły żyć jeszcze raz i wybrać inaczej, to wybrałyby modlitwę, miłość bliźniego, ofiarowanie konfliktów w rodzinie i cierpienie w pokorze, które sprawia, że pokuta za grzechy jest lżejsza i krótsza”⁹⁵. Kwestia antycypacji stanu trzeciego na ziemi nie jest jednak rozwijana; film nie przybliża koncepcji ominięcia go św. Teresy z Lisieux ani wstawiennictwa przebywających w nim dusz za żywych i inne dusze czyścicowe⁹⁶. Przede wszystkim jednak niedostatecznie obrazuje on miłość jako zasadę *purgatorium*, gdyż „Bóg jest »czyścicem« człowieka, [...] stąd również czyściciec jest pełen miłości człowieka do Boga i Boga do człowieka, i ta właśnie miłość jest siłą oczyszczającą”⁹⁷. Istotne jest więc to, że obraz Kondrata nie prezentuje treści dogmatycznych w konsekwentnym ujęciu personalistycznym, zgodnym z nauczaniem Kościoła po Soborze Watykańskim II (z potencjalnym otwarciem na ich obecność

⁸⁸ Zob. Ch. F. Altman, *W stronę teorii gatunku filmowego*, przeł. A. Helman, „Kino” 1987, nr 6, s. 21.

⁸⁹ Strategie kina grozy. Zob. J. Wojnicka, O. Katafiasz, *op. cit.*, s. 383.

⁹⁰ Zob. *ibidem*, s. 381.

⁹¹ Zob. *Zombie w kulturze*, K. Olkusz (red.), Kraków 2016, s. 71–202.

⁹² T. Krzesik, *op. cit.*, s. 171.

⁹³ *Ibidem*, s. 172.

⁹⁴ Zob. T. Baldziński, D. Dłużniewska-Urban, *Mockumentary. Próba określenia istoty zjawiska*, Warszawa 2017.

⁹⁵ Cyt. według ścieżki dźwiękowej filmu.

⁹⁶ Zob. M. Pradère, *Iść prosto do nieba z Małą Tereską*, przeł. M. Bartnicka-Gustowska, Kraków 2009, s. 112–113.

⁹⁷ Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 444–445.

w dialogu ekumenicznym)⁹⁸. Kwestia pomocy zmarłym jawi się jako nadrzędny cel tej produkcji. Kondrat nie przybliża jednak fundatorskiego dłań dogmatu *Communio sanctorum*⁹⁹, koncentrując się na formach pobożności (odpusty, wypominki, działalność bractw modlitewnych, msze gregoriańskie)¹⁰⁰. Film propaguje je i służy renesansowi ruchów związanych z modlitwami za dusze czyścicowe, których geneza sięga schyłku XIX wieku (apostolstwa i bractwa modlitwy za dusze czyścicowe, centra modlitw za dusze czyścicowe na przykład La Chapelle-Montligeon we Francji, kaplice dusz czyścicowych)¹⁰¹. Jego propedeutyczność jest bardzo wyraźna i zaznacza się na przykład w ujęciu wątku spowiedzi św., związanym z ojcem Pio – spowiednikiem ratującym dusze przed czyścicem. Dydaktyzm stanowi również kontekst obrazowania potępianych przez Kościół praktyk (wróżbiarstwa, spirytyzmu, okultyzmu), opartego na stereotypowych wizjach utrwalonych w kulturze popularnej (kliszowość inscenizacji postaci kobiecych, scenografii, rekwizytów, oświetlenia w scenie u wróżki). Propedeutyczną wymowę ma też sekwencja w Centrum w La Chapelle-Montligeon z wpisaniem w nią wątkiem aborcji. Polska zakonnica opowiada w niej o kobietach, które po poronieniu lub aborcji pragną w tym miejscu wymodlić nienarodzonym dzieciom zbawienie. *Czyściciec* nie rozwija kwestii nauki Kościoła katolickiego na temat nieochrzczonych płodów, służy zaś propagowaniu praktyki modlitwy za nie¹⁰².

Zbigniew Mikołajko diagnozował:

niezależnie od wysiłków Kościoła i tego, że wiara w czyściciec jest nienaruszalnym katolickim dogmatem, przeżywa swoją marginalizację i funkcjonalny kryzys zarówno w świadomości teologicznej, jak i przestrzeni społecznej, w sferze codziennej religijności. Ani nie pobudza ona zatem do dyskusji, ani nie nasycy nowymi treściami religijnych wierzeń i praktyk katolickiego ogółu. Nikt już nie atakuje jej tak gwałtownie, jak średniowieczni heretycy i reformatorzy XVI stulecia, nikt też jej specjalnie nie broni¹⁰³.

Czyściciec wydaje się próbą ożywienia tematu, zepchniętego na margines, wobec ludycznych i hedonistycznych treści w mediach XXI wieku. Jego analizy ujawniają jednak, że reżyserska strategia, polegająca na arbitralnym wyborze dogmatycznych treści, homogenizacji języka dawnej teologii i elementów popkultury, prowadzi nie tylko do niezrozumiałego zderzenia *sacrum* z *prafanum*, ale także anachronizowania

⁹⁸ Zob. *ibidem*, s. 396–398, 447.

⁹⁹ Zob. *ibidem*, s. 410.

¹⁰⁰ Por. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 45–54; Z.J. Kijas, *op. cit.*, s. 263, 418–430.

¹⁰¹ Centrum pielgrzymkowe i bractwo przy bazylice Notre-Dame de Montligeon w Normandii założone w 1884 r. przez proboszczka Paula Bugueta (zachęcanego przez Leona XIII), jako dzieło ekspiacyjne na rzecz wyzwolenia dusz w czyścicu (zob. L. Dutot, *Pèlerinage Notre-Dame de Montligeon. Son fondateur, son histoire*, Montligeon 1977). W 1889 r. na ziemiach polskich zostało stworzone przez założyciela Zgromadzenia Sióstr Wspomożycielek Duszy Czyścicowych bł. o. Honorata Koźmińskiego oraz Wandę Olędzką – Apostolstwo Pomocy Duszom Czyścicowym. Działa obecnie w 31 diecezjach. Zob. *Boży człowiek w służbie ludziom. Bł. Honorat Koźmiński*, A. Derdziuk, G. Filipuk (red.), Sandomierz 2018, <https://apdc.wspomozycielki.pl/apdc-grupy-apostolstwo-w-parafiach-spotkania-modlitwne/> [dostęp: 20.03.2021]. Kaplice dusz czyścicowych są m.in. w Licheniu Starym, Czerwińsku nad Wisłą, Bardzie i Rawie Mazowieckiej.

¹⁰² Por. T. Krzesik, *op. cit.*, s. 179.

¹⁰³ Z. Mikołajko, *Zmierch czyścica*, [w:] J. Le Goff, *op. cit.*, s. 428.

i banalizowania idei stanu pośredniego. Zamiast próby obrazowania współczesnej nauki o czyśćcu i aktualizującej interpretacji, uwzględniającej personalistyczny charakter i dereizację poświęconego mu dyskursu, akcentującej jego dynamiczną wizję jako dojrzewania w miłości, film zbliża się po części do pastiszu, po części do dydaktycznej czytanki. Analiza *Czyśćca* w kontekście koncepcji popkulturowego zwrotu w dogmatyce katolickiej pokazuje, iż użyte w nim strategie nie spełniają jej wymogów; środki są nieadekwatne do tajemnicy wiary, a obrazowanie wynika zarówno z chęci uczynienia doktryny łatwą do zrozumienia, jak i pragmatycznego celu zapewnienia widzowi rozrywki¹⁰⁴. Samo przywołanie tematu czyśćca nie czyni tej próby wartościową, a projektowanie odbiorcy jako pasjonata „pseudodokumentalnych falsyfikatów o zjawiskach paranormalnych”¹⁰⁵, nie sprzyja pogłębionemu namysłowi nad dogmatem i aktywizowaniu związanej z nim katolickiej wyobraźni.

Bibliografia

- Adamiak E., *Communio Sanctorum. Zarys ekumenicznie zorientowanej dogmatycznej teologii świętych obcowania*, Poznań 2011.
- Altman Ch., *W stronę teorii gatunku filmowego*, przeł. A. Helman, „Kino” 1987, nr 6, s. 18–22.
- Baczyński J., *Lud jako wyrocznia i gawieź*, „Więź” 2011, nr 11/12, s. 20–21.
- Baldziński T., Dłużniewska-Urban D., *Mockumentary. Próba określenia istoty zjawiska*, Warszawa 2017.
- Bejda H., *Msze święte gregoriańskie*, Kraków 2013.
- Bokwa I., *Eschatologia znaczy pełnia*, Sandomierz 2003.
- Boży człowiek w służbie ludziom. Bł. Honorat Koźmiński*, A. Derdziuk, G. Filipuk (red.), Sandomierz 2018.
- Burchacka I., *Ojciec Pio. Osobowość i posługa w relacjach współczesnych*, Warszawa 1986.
- Danielewicz Z., *Traktat o rzeczywistości ostatecznej*, [w:] *Dogmatyka*, E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski (red.), t. 6, Warszawa 2007, s. 289–549.
- Dutot L., *Pèlerinage Notre-Dame de Montligeon. Son fondateur, son histoire*, Montligeon 1977.
- Dziedzic B., *Naznaczeni popkulturą. Media elektroniczne i przemiany prowincji*, Gdańsk 2014.
- Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność 2000 lat nadziei*, H. Witezyk (red.), Kielce 2000.
- Finkenzeller J., *Eschatologia*, przeł. W. Szymona, Kraków 1995.
- Garbicz A., *Grozy film*, [w:] *Encyklopedia kina*, T. Lubelski (red.), Kraków 2003, s. 375.
- Granat W., *Czyściec*, [w:] *Katolicyzm A–Z*, Z. Pawlak (red.), Poznań 1982, s. 71–72.
- Greelay A.M., *God in Popular Culture*, Chicago 1988.
- Greeley A.M., *The Catholic Imagination*, Berkeley–Los Angeles–London 2000.
- Grzyb J., *Wołanie z otchłani. Zjawienia dusz czyścicowych*, Warszawa 2005.
- Guardini R., *O rzeczach ostatecznych. Chrześcijańska nauka o śmierci, oczyszczeniu po śmierci, zmartwychwstaniu, sądzie i wieczności*, przeł. T. Grodecki, Kraków 2004.
- Horak F., *O życiu pozagrobowym. Spotkania z duszami czyścicowymi*, Warszawa 2020.
- Horak F., *Święta Pani*, Warszawa 1939.

¹⁰⁴ Zob. J. Majewski, M. Kokoszyńska, *op. cit.*, s. 159–160, 183–184.

¹⁰⁵ A. Sobolewska, *Paradoksy dokumentu kreacyjnego. Fikcja i niefikcja we współczesnym filmie dokumentalnym*, [w:] *Między sztuką a codziennością. W stronę nowej syntezy (1)*, M. Hopfinger, Z. Ziątek, T. Żukowski (red.), Warszawa 2016, s. 137.

- Jankowski A., *Eschatologia Nowego Testamentu*, Kraków 2007.
- Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994.
- Kijas Z., *Rozwój dogmatów i jego kryteria*, [w:] *Teologia fundamentalna*, T. Dzidek et al. (red.), t. 5, Kraków 2006, s. 72–87.
- Kijas Z.J., *Niebo, czyściec, piekło. W domu Ojca, dla kogo, w oddaleniu*, Kraków 2010.
- Kowalska F., *Dzienniczek*, Warszawa 1993.
- Kzesik T., *Problematyka czyścca w polskim przepowiadaniu po Soborze Watykańskim II*, Kraków 2017.
- Le Goff J., *Narodziny czyścca*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 1997.
- Loska K., *Horror*, [w:] *Encyklopedia kina*, T. Lubelski (red.), Kraków 2003, s. 419–420.
- Łukaszuk T.D., *Czyściec, czyli miłość oczyszczająca*, „Ateneum Kapłańskie” 1982, z. 2, s. 236–246.
- Majewski J., *Popkulturowy zwrot w rozwoju dogmatów?*, „Studia Theologica Varsaviensia UKSW” 2019, nr 1, s. 29–48.
- Majewski J., Cybulska P., *Narodziny pop religii. Religia w dobie kultury popularnej*, „Sensus Historiae” 2017, nr 3, s. 135–149.
- Majewski J., Kokoszyńska M., *Religia, media, popkultura*, Warszawa 2020.
- Mikolejko Z., *Zmierzch czyścca*, [w:] J. Le Goff, *Narodziny czyścca*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 1997, s. 427–460.
- Napiórkowski S.C., *Jak uprawiać teologię?*, Wrocław 1994.
- Parente A., *Ojciec Pio i dusze czyśccowe*, przeł. B. Winczyk-Sowa, Łódź 1999.
- Pradère M., *Iść prosto do nieba z Małą Tereską*, przeł. M. Bartnicka-Gustowska, Kraków 2009.
- Przyłipiak M., *Poetyka kina dokumentalnego*, Gdańsk 2000.
- Religijność w dobie popkultury*, T. Chachulski, J. Snopek, M. Ślusarska (red.), Warszawa 2014.
- Religion and Popular Culture in America*, B.D. Forbes, J.H. Mahan (red.), Berkeley–Los Angeles–London 2005.
- Schönborn Ch., *Przebóstwienie. Życie i śmierć*, przeł. W. Szymona, Poznań 2001.
- Sekretariat dla Niewierzących, *Nadzieja, która jest w nas. Krótkie przedstawienie wiary katolickiej*, przeł. M. Bocheńska, [w:] *Wiara katolicka w dialogu*, Warszawa 1970, s. 134–183.
- Skwierczyński A., *Miłość oczyszczająca. Współczesna interpretacja katolickiej nauki o czyśccu*, Warszawa 1992.
- Sobolewska A., *Paradoksy dokumentu kreacyjnego. Fikcja i niefikcja we współczesnym filmie dokumentalnym*, [w:] *Między sztuką a codziennością. W stronę nowej syntezy (I)*, M. Hopfinger, Z. Ziątek, T. Żukowski (red.), Warszawa 2016, s. 24–61.
- Stanzione M., *Czyściec w wizjach mistycznych*, przeł. J. Partyka, Kraków 2015.
- Stanzione M., *Ojciec Pio i dusze czyśccowe*, przeł. A. Zielińska, Kraków 2012.
- Strzelecka K., *Czyściec*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, R. Łukaszuk, L. Bienkowski, F. Gryglewicz (red.), t. 3, Lublin 1985, s. 939–942.
- Szczurek K.H., *Katolicka nauka o czyśccu i formy niesienia pomocy zmarłym*, Częstochowa 2007.
- W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, przeł. Z. Zimowski, J. Królikowski, Tarnów 1995.
- Witko J., *Czyściec. Wezwanie do modlitwy za zmarłych*, Kraków 2009.
- Wojnicka J., Katafiasz O., *Horror, film grozy*, [w:] *eadem, Słownik wiedzy o filmie*, Warszawa–Bielsko-Biała 2008, s. 378–385.
- Zombie w kulturze*, K. Olkusz (red.), Kraków 2016.

Źródła internetowe

- Franciszek, *Adhortacja apostolska „Amoris Laetitia”*, https://www.niedziela.pl/download/adhortacja_amoris_laetitia.pdf [dostęp: 20.04.2021].

- [http://newage.pingwin.waw.pl/dokumenty/FULLA%20HORAK%20%20ZASWIATY%20\(NIE-BO,%20CZYSCIEC%20I%20PIEKLO\)\(1\).pdf](http://newage.pingwin.waw.pl/dokumenty/FULLA%20HORAK%20%20ZASWIATY%20(NIE-BO,%20CZYSCIEC%20I%20PIEKLO)(1).pdf) [dostęp: 20.04.2021].
- <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIII-1-1.htm> [dostęp: 20.04.2021].
- <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIII-1-1.htm#o10kkkIII-1-1> [dostęp: 20.04.2021].
- <http://www.katechizm.opoka.org.pl/kkkIV-2.htm> [dostęp: 20.04.2021].
- <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkI-2-1.htm> [dostęp: 20.04.2021].
- <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-2-2.htm> [dostęp: 20.04.2021].
- <https://apdc.wspomozycielki.pl/apdc-grupy-apostolstwo-w-parafiach-spotkania-modlitewne/> [dostęp: 20.04.2021].
- <https://e-civitas.pl/pl/kultura/nasz-film-powstal-jako-rodzaj-przewodnika-michal-kondrat-o-filmie-czysciec> [dostęp: 20.03.2021].
- <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1254791> [dostęp: 20.04.2021].
- <https://pl.aleteia.org/2020/10/24/modlitwa-najwazniejsze-co-mozemy-zrobic-dla-dusz-michal-kondrat-o-filmie-czysciec/> [dostęp: 20.03.2021].
- <https://siodma9.pl/wiadomosci/item/4739-michal-kondrat-zachowanie-na-ziemi-wplywa-na-to-co-sie-bedzie-dzialo-po-naszej-smierci> [dostęp: 20.03.2021].
- <https://www.filmweb.pl/film/Czy%C5%9Bciec-2020-861643/descs> [dostęp: 20.04.2021].
- <https://www.tvp.info/50599253/michal-kondrat-w-tvp-info-czysciec-istnieje-ale-jest-stanem-duszy-a-nie-miejscem> [dostęp: 20.03.2021].
- https://www.teologia.pl/m_k/kkk1si08.htm#2 [dostęp: 20.04.2021].
- Jan Paweł II, *Czyśćciec. Konieczne oczyszczenie na spotkanie z Bogiem* (Audiencja Generalna, 4.08.1999), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/audiencje/ag_04081999.html [dostęp: 20.04.2021].
- MD, *Egzamin z cierpienia zdala celująco (Rozmowa z ks. Tomaszem Horakiem)*, <https://echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=17130&idd=11> [dostęp: 20.04.2021].
- Szewczyk M., *Muzeum Dusz Czyścicowych*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2011/Przewodnik-Katolicki-47-2011/Wiara-i-Kosciol/Muzeum-Dusz-Czyscicowych> [dostęp: 20.03.2021].